

Introducció

Principi i final del franquisme. Resistència i lluita

Joan Camós
Historiador

En el context de la commemoració dels quaranta anys de les associacions de veïns, hem volgut incloure en aquest *Quaderns d'Estudi*, número 23, dos articles emmarcats en el temps del franquisme a l'Hospitalet, un període iniciat el 17 de juliol de 1936 al nord d'Àfrica. El que fou una sublevació militar donà lloc a una guerra civil entre els defensors de la legalitat republicana i els que consideraren que s'havia de salvar Espanya en nom de la unitat de la pàtria i dels valors tradicionals de l'Espanya dels reis catòlics.

Els dos articles d'aquest quadern son deutors dels ajuts per a la investigació rebuts del Memorial Democràtic. "Bombardeigs i refugis" és el resultat d'una beca d'investigació promoguda per l'Arxiu Municipal de la Ciutat l'any 2008 i "Presos i preses 1969-1976" formava part del projecte d'investigació col·lectiva "L'Hospitalet sota el franquisme" que durant anys ha rebut el suport econòmic del Memorial Democràtic.

El primer article, de Josep Ribas, "Bombardeigs i refugis" ens situa en el temps de guerra, quan a l'Hospitalet es deixaren sentir els efectes de la repressió a la ciutat. El temps de la guerra civil a l'Hospitalet fou viscut com un procés revolucionari liderat per la CNT-FAI amb profundes contradiccions amb els republicans que fins aleshores havien dirigit l'ajuntament. Josep Ribas ens aproxima al context històric per poder entendre les contradiccions entre dues visions del significat d'aquells dies, els enfrontaments entre una visió revolucionària optimista i una altra visió, representada sobretot per Esquerra Republicana a l'Ajuntament, que considerava imprescindible preparar-se per als atacs bèl·lics feixistes. Primer fou la fam i l'arribada de refugiats i, ben aviat, es feren sentir els efectes de la militarada a la ciutat amb els bombardejos. Des de desembre del 1936 la població hospitalenca vivia amb la sensació que en qualsevol moment l'aviació enemiga podia fer acte de presència. Serà el diumenge 25 de juliol del 1937, a la matinada, quan es produí el bombardeig més sagnant amb 18 víctimes mortals. Des d'aquell dia i fins al final de la guerra es repetiren els bombardejos. La resposta a la rereguarda va ser la creació de refugis antiaeris, alguns dels quals estan documentats, ja que foren planificats per la Junta de Defensa Passiva, d'altres fets pels mateixos veïns i dels quals tenim el testimoni al subsòl de la ciutat i a la memòria col·lectiva.

La investigació de Josep Ribas ens endinsa en les condicions en les quals es portà a terme aquesta resposta a l'amenaça de l'aviació, els *savoies*, els *junkers* i els *heinkel* de l'aviació italiana i de la legió Condor alemanya que bombardejaren fins al dia 24 de gener del 1939.

El dia 26 de gener entraven les tropes franquistes a l'Hospitalet, l'última reunió de la comissió de govern de l'ajuntament republicà, sota la presidència de l'alcalde republicà Vicens Fort Sancho, s'havia celebrat el 19 de gener de 1939. Els dies immediats a l'entrada de les tropes nacionals, el secretari municipal, el Sr. Coca, fa constar :

"Con motivo de los hechos realizados en esta ciudad, ante la proximidad de su liberación por las fuerzas Nacionales y durante la ocupación de la misma, no se han celebrado sesiones de la Comisión Permanente debido a la huida de los miembros que la componían. Hospitalet a 3 de febrero 1939. Tercer año triunfal".

Aquest mateix dia es constituïa el primer consistori municipal del nou regim.

Segons podem llegir en el llibre d'actes del plenari municipal, el dia 3 de febrer es va constituir la Comissió gestora municipal:

"Se reúne la Comisión gestora provisional en sesión de constitución, bajo la presidencia del alcalde D. José W. Marín López y con asistencia de todos los demás integrantes de la misma, concejales, Sr. Enrique Jonama Darmantella, Fco. Campreciós Melich, Antonio Barba Tubau, José Estany Pina y Gonzalo Pons Forn's".

L'acta de designació de la comissió gestora estava signada per Manuel Elosegui del cos jurídic militar en nom del general en cap del cos de l'exèrcit marroquí i deia:

"En Hospitalet de Llobregat, partido judicial de Sant Feliu de Llobregat, provincia de Barcelona, a 3 de febrero de 1939, III año triunfal.

Presentes los mencionados señores juran por su honor desempeñar fielmente sus respectivas funciones con celo, austeridad, y energía, inspirándose en las normas de la España nacional y del Generalísimo Franco, nuestro glorioso caudillo."

La primera sessió de la nova corporació es celebrava el dia 10 de febrer i els acords evidenciaven la nova situació política: subvenció a la Falange; formació de *las Juventudes* de Falange; suport a l'*Auxilio Social*, a més d'imposar crucifixos a les escoles, banderes nacionals i canviar els noms dels carrers. Acabava amb aquestes paraules:

"Felicitación al Generalísimo por la total y absoluta liberación de Cataluña y incorporación al glorioso movimiento nacional".¹

S'iniciava la llarga dictadura militar, el que s'ha anomenat primer franquisme fou un regim feixista inspirat en el nacionalsocialisme alemany i algunes de les seves característiques definitòries, com fou el nacionalcatolicisme, s'ha mantingut més enllà del temps de la dictadura. Una altra característica que s'inicià en aquell moment i perdurà fins l'any 1977 fou la repressió permanent contra els vençuts.

¹ Llibre d'Actes 2, 3 i 10 de febrer de 1939.

El 9 de febrer de 1939 la llei de Responsabilidades políticas definia com a finalitat "*liquidar las culpas... contraídas por quienes contribuyeron... a forjar la subversión roja*".

El nou ordre establert considerava la República causa de tots els mals i els republicans culpables de guerra, per la qual cosa, qualsevol persona podia ser acusada per haver participat en la vida política i social des d'octubre de 1934, segons la llei de *Represión de la masoneria y el comunismo* d'1 de març de 1940. S'arriben a justificar els homicidis fets en nom del *Glorioso Movimiento* també en temps de la República.²

Els seus objectius i atribucions seran assumides pel Tribunal d'Orden Público (el TOP) instaurat el desembre de l'any 1963.

No tenim encara dades prou representatives del nombre de veïns i veïnes de la ciutat que hagueren d'exiliar-se, si bé unes xifres aproximades estarien entre 450 i 500 persones hospitalenques. Sí que coneixem els que tingueren un paper polític més destacat, com els alcaldes d'ERC Ramon Frontera i Bosch i Francesc Martínez Alves, i els regidors Carles Martí Feced, Ramon Moral, Laureà Lorca, Marià Asín o Gaietà Ripoll del PSUC i dirigents de la CNT com Josep Xena, Josep Peyrats, Josep Abella, Dídac López, Francesc Pedra, els germans Cano, Severino Campos i tota la família Ocaña de l'escola Racionalista de la Torrassa.

Dels que marxaren cap a l'exili, molts combateren a la segona guerra mundial i almenys cinquanta-quatre acabaren als camps de concentració i d'extermini nazis, en sobrevisqueren vint-i-un, com van explicar Enric Gil i Josep Ribas (2007). Entre 1939 i 1943 foren afusellats vint-i-quatre veïns de l'Hospitalet: vint-i-dos al Camp de la Bota, un a Tarragona i un a Girona, segons Jordi Canovas (2007).³

Com sabem, a més de les depuracions de funcionaris, mestres i treballadors, la forma repressiva constant al llarg de tot el franquisme fou la instauració d'un règim de por que perdurà en intensitats diferents fins al final del franquisme.

Les noves autoritats consideraven Catalunya com territori conquerit que s'havia de reespanyolitzar i això implicava la supressió de la llengua catalana en la vida oficial i pública. Detenció, presó preventiva, judici i condemna fou la constant més evident de la repressió franquista. La majoria dels hospitalencs anaren a la presó Model i a la de la Trinitat, però també a altres centres penitenciaris i destacaments penals repartits per tota la geografia espanyola. Podem suposar que l'any 1943 hi havia més de 500 veïns i veïnes de l'Hospitalet a les presons (Santacana 1994) i la por estesa entre tota la població. Els «informes» fets per l'ajuntament o la falange necessitaven la complicitat d'altres ciutadans, veïns de l'escala, botiguers, etc. En resum, una tercera part de la població del 1939 va estar implicada, com a acusada o com a informant sobre

² Vegeu PAGÈS, Pelai. *Franquisme i repressió: la repressió franquista als països catalans (1939-1975)*. Universitat de València 2004, pàg. 81.

³ Tant les xifres d'hospitalencs afusellats com les d'hospitalencs en els camps nazis, publicades a *L'Hospitalet lloc de memòria*. CEL'H 2007, han tingut posteriorment algunes variacions a causa de la continuïtat de les investigacions dels mateixos autors.

algun veí o veïna, com fou el cas del regidor d'ERC Josep Bassas Puiggròs, veí de la plaça Espanyola i denunciat el març de 1939 per una veïna, ell i la seva dona, Bienvenida Luís, ingressaren a la presó i inicialment foren condemnats a mort. La delació ens mostra el regim de terror en el qual vivia la població.⁴

Almenys fins al 1943 la por era permanent des de la detenció, les tortures no es limitaven a comissaria, també a la presó, podien ser cridats a diligències, la qual cosa significava novament tortures, a més de la por permanent a les execucions.

Si més no, al llarg de tot el franquisme el pas per comissaria sempre fou viscut com de màxim pànic. A la Prefectura de Policia de Via Laietana destacaven per la seva brutalitat, especialment els comissaris Polo, Quintela i els germans Antonio i Vicente Creix (Antoni Batista 1997).

Hores d'ara és ja important la bibliografia sobre el pas per la comissaria i la presó en aquest primer franquisme, com *Notícia de la negra nit (1939-1959)*⁵ així com els testimonis de veïns de l'Hospitalet o de gent vinculada a l'Hospitalet com els testimonis de Jaume Fortuny (1984) i Manuel Cruells (1977) o d'Avelino Agudo, Felipe Cruz, Josep Cutillas, Carmen Diaz, Antonio Dubizón, Francisco García, Luís Moreno, José Muñoz, Francesca Noes, Francesc Pedra i Victoriano Ramos.⁶

Les tortures a la comissaria de Via Laietana han estat especialment explicades, entre altres per Tomassa Cuevas o Miquel Núñez.⁷ Reproduïm el testimoni d'Angel Rozas, de l'any 1958, per la seva especial vinculació amb l'Hospitalet i, en concret, amb Felipe Cruz i Felip Gómez, militants del PSUC aquells anys.

*"Va ser la detenció més dura. Em van torturar molt. Vaig ser més de 20 dies a Prefectura, al ritme d'una o dues pallisses diàries. Em venien a buscar a partir de la mitja nit, a la una o les dues, em duïen a baix, obrien l'armari que ocupava tot un pany de paret i allà hi havia tot tipus d'eines de tortura. Sovint feien servir el "vergazo" de toro, una verga dissecada coberta de filferro enrotllat i enfundada en cuir. Feia un mal terrible. Era molt flexible, s'adaptava a cada corba del teu cos i t'arrencava la pell. I quan acabaven, et duïen a la dutxa, et fotien un cubell d'aigua freda, i de nou a la cel.la... Sis mesos després de ser a la presó encara tenia les costelles, l'esquena, les cames, les cuixes... de tots els colors."*⁸

⁴ Testimoni de Marta Pallarés i Bassas i Montserrat Vidal i Bassas el 7 de maig de 2003.

⁵ *Notícia de la negra nit. Vides i veus a les presons franquistes (1939-1959)*. Associació catalana d'expresos polítics. Ed. Diputació de Barcelona 2001. Un dels testimonis és Lluís Martí Bielsa, relacionat amb Noes del primer nucli del PSUC de l'Hospitalet.

⁶ Tots ells empresonats abans sota la legislació del primer franquisme. Vegeu els seus testimonis a *L'Hospitalet lloc de memòria*. Ed. CEL'H. 2007.

⁷ CUEVAS, Tomasa: *Cárcel de mujeres*. Ed. Siroco, 1985, pàg. 239-240. NÚÑEZ, Miguel. *La revolución y el deseo*. Ed. Cahoba 2008, especialment les pàgines 203-206.

⁸ MARTÍN RAMOS J. L., PERNAU G. *Les veus de la presó*. Ed. La Campana (2003), pàg. 320. Quan els estem revisant ens comuniquen la mort d'Angel Rozas: 1 de juny de 2010.

Després del pas per comissaria, la presó era com una alliberació. Tots els testimonis ho confirmen, fins i tot quan s'han passat molts anys a la presó, com el cas de Miquel Núñez, a les seves memòries, *La revolución y el deseo* (2008), on explica els 14 anys que passà a les presons, en tres llargues estades, o el testimoni de Marcos Ana, a *Decidme como es un árbol* (2008), on reviu la seva detenció i tortures i els seus llarguíssims vint-i-tres anys empresonat, entre 1939 i 1961.

Després de l'afusellament de Julián Grimau i les protestes internacionals, el règim franquista buscava millorar la imatge exterior, canviant la jurisdicció militar per la civil, substituint el Tribunal Especial de Repressió de la Maçoneria i del Comunisme pel Tribunal d'Ordre Públic (TOP), desembre de 1963. El TOP va estar vigent durant 14 anys, fins al gener de 1977, i milers de ciutadans en foren condemnats. Cal recordar que quan l'acusació era de lluita armada, actuaven els tribunals militars, causa sumarisíssima en consells de guerra, que es mantingueren durant tot aquest temps, on se seguiren aplicant les penes de mort fins a les vigílies de la mort del dictador. D'altra banda, els estats d'excepció deixaven sense cap garantia els detinguts i la repressió policial s'incrementava.

Com diu Pelai Pagés (2004, pàg. 29), fins al 1959 s'havia viscut en permanent estat excepció, si bé explícitament només se n'havien declarat dos, el de 1952 i el de 1958. Els anys seixanta s'iniciaren amb l'estat d'excepció de 1962, primer per les vagues d'Astúries i al juny ampliat a tot el territori com a resposta al "*contubernio de Munic*"; els anys 1967 i 1968 els estats d'excepció es limitaren al País Basc.

Els anys finals del franquisme, el sistema es descomponia, malgrat aparentar que tot estava "*atado y bien atado*" i els governs del «búnquer» de Carrero Blanco i Arias Navarro poc podien fer davant les mobilitzacions obreres que des dels seixantes impulsaven CCOO, les mobilitzacions dels estudiants des del SDEUB, a les quals s'afegirien les de les associacions de veïns i l'Assemblea de Catalunya.

En relació amb la memòria democràtica de l'Hospitalet, els testimonis de detenció i empresonament jutjats pel Tribunal d'Ordre Públic, han estat recollits en el llibre col·lectiu *L'Hospitalet lloc de memòria* (2007), on s'inclouen els testimonis d'Avelino Agudo del 1968, Felipe Cruz del 1967 i 1968, Modesto Cancio del 1970, Josep Cutillas del 1967, Matias Castells del 1971, Pura Fernández del 1967 i 1968, Tomás Martínez del 1976, Antonio Mayo del 1970, Gonzalo Montesinos del 1970, Júlio Morera del 1975, Josep Ribas del 69, José Maria Rodríguez Mesa del 1974 i 1975, Antonio Ruiz del 1972 i Jaume Valls del 1968, 1969, 1971, 1972 i 1976.⁹

Ens faltava, però, un estudi centrat en el final del franquisme que interrelacionés les persones que passaren per la presó, els advocats i advocades i les famílies, de manera

⁹ Altres testimonis, com els de María Rodríguez, Pablo Vera, Joan Montero, Bonifaci Espín, María Luisa Gómez, Josep Costa, Antoni i Francesc Martí, els podeu veure a JAUMANDREU, Maurici. *Olor de pólvora*. Ed. PPM, 2007.

que ens permetés observar i analitzar les diverses percepcions de la repressió i dels valors en lluita per la democràcia. Per aquests motius, el segon article d'aquest Quaderns correspon a "Presos i preses de l'Hospitalet entre 1969 i 1976". Les entrevistes, les transcripcions i la primera anàlisi d'aquesta investigació han estat realitzades per Miguel Àngel Montón i Maria Pau Trayner. Els protagonistes principals són els homes i dones que passaren per la presó, Julián Cabanillas Pozo, José Cortada Nusas, Gabriel Garcia Ruiz, Francisco Javier Garcia Almirall, Aurora Gómez Cano, Remedios González Medina, Tomas Marín Martínez, Clara C. Parramon Homs, Josep Ribas Vinyals, Jaume Valls Piulachs, la majoria molt joves, estudiants de batxillerat i de la universitat, treballadors de la construcció, administratius de banca, treballadors de la Seat, taxistes. Advocats i advocades, Joan Lluís Jornet, Rodolf Guerra, Magda Oranich, Assumpció Solé, Marc Palmés, Joan Manel Gasch, Angelina Hurios i August Gil Matamala, que s'implicaren políticament i humanament i les famílies, mares i pares, fills i filles, companys i companyes i que, en molts casos, canviaren la seva visió de la societat incorporant-se, en nivells diferents, a la xarxa social de l'antifranquisme. Uns reclamaven drets prohibits, d'altres professionalment lluitaven per la consecució d'aquests drets democràtics i, finalment, les famílies se solidaritzaven amb les víctimes de la repressió.

Si un dels elements característics del franquisme fou aquest caràcter repressiu, podem dir que el final del franquisme, l'anomenat *tardofranquisme*, la repressió s'incrementà. El període estudiat s'inicia amb l'estat d'excepció al gener de 1969 davant de les mobilitzacions estudiantils i les vagues obreres. Novament, al desembre de 1970, davant del consell de guerra, conegut com el judici de Burgos, el govern declara un nou estat d'excepció a tot el territori. Els anys següents, sense aplicació de mesures legals extraordinàries, la violència policial mostra un augment de la repressió. El mateix dia de l'assassinat de Carrero Blanco, el 20 de desembre de 1973, s'iniciava el judici del TOP contra els dirigents de CCOO, el judici 1001, els deu dirigents van ser condemnats a 162 anys de presó, però això no va fer més que esperonar l'oposició i incrementar les mobilitzacions de rebuig al franquisme.

La repressió arribà al seu punt àlgid al març de 1974 amb l'execució de Salvador Puig Antich i la duríssima «llei antiterrorista» l'agost de 1975, que es concretà en les execucions, al setembre del 1975, de dos militants d'ETA i tres del FRAP. El franquisme pretenia mostrar així la seva fortalesa, però la realitat era molt diferent: el que mostrava era la seva debilitat.

Des de principis dels setanta la societat catalana havia iniciat un procés de xarxes socials clarament antifranquistes que es concretaren en la formació de l'Assemblea Democràtica de Catalunya i l'acció sociopolítica de les associacions de veïns al barri de la lluita sindical en el sector productiu. Entre la mort de Franco i les primeres eleccions democràtiques del 15 de juny de 1977 es repetiren les mobilitzacions ciutadanes als barris encapçalades per les associacions de veïns i on confluïen altres plataformes reivindicatives com les de mestres i pares i mares a l'entorn de les necessitats escolars, les dones, jubilats, esplais... amplis sectors de la població es mo-

bilitzaren reivindicant els drets bàsics col·lectius seguint, d'alguna manera, el model de les comissions obreres.¹⁰

La mort del dictador mantingué Carlos Arias Navarro com a president de govern, conegut com el "*carnicero de Màlaga*" per la seva actuació com a fiscal en els consells de guerra d'aquella ciutat durant la Guerra Civil i primers anys de la postguerra, on fou responsable de moltes execucions.

L'organització més o menys pública de l'oposició antifranquista amb la Plata-Junta democràtica, les mobilitzacions cada cop més generalitzades a tot l'Estat mostraven la pèrdua de la por. Les manifestacions de febrer i març de 1976 evidenciaven la incapacitat de portar a terme el projecte Àrias Navarro de l'"espíritu del 12 de febrero". La seva substitució, al juliol del 1976, per Adolfo Suárez iniciava un camí entre reforma i ruptura, i mentre l'oposició seguia reclamant la república es produïa el referèndum per la reforma política al desembre de 1976. Les àmplies mobilitzacions per la democràcia, els assassinats d'Atocha, les negociacions amb l'exèrcit, amb els Procuradores a Cortes i amb l'oposició donaren lloc a un procés de pactes que es concretà en les eleccions del 15 de juny de 1977 i la Llei d'amnistia del 15 d'octubre del 1977.

Bibliografia

Actes del plenari municipal 2, 3 i 10 de febrer de 1939. Arxiu històric de l'Hospitalet de Llobregat

BATISTA, Antoni. *La brigada social*. Ed. La Magrana 1997.

CUEVAS, Tomasa. *Cárcel de mujeres*. Ed. Siroco, 1985.

CRUELLES, Manuel. *Escrits a la presó de Barcelona (1944-1945)*. Ed. Galba 1977.

D. A. *L'Hospitalet lloc de memòria. Exili, deportació, repressió i lluita antifranquista*. Ed. Centre d'Estudis de l'Hospitalet. 2007.

D. A. *Notícia de la negra nit. Vides i veus a les presons franquistes (1939-1959)*. Associació catalana d'expressos polítics. Ed. Diputació de Barcelona 2001.

FORTUNY, Jaume. *Tornarem a morir? Memòries d'un comissari polític que intentà l'alliberament del president Companys*. Ed. Pòrtic. 1984.

¹⁰ Per tenir una visió global del que signifiquen les mobilitzacions de finals del franquisme a l'Hospitalet i en concret el paper de les associacions de veïns, vegeu: PARRAMON, Clara i CAMÓS, Joan. «Crisi del franquisme, associacionisme i moviment ciutadà a l'Hospitalet de Llobregat» a *Franquisme i transició democràtica a les terres de parla catalana, Actes del 2n Congrés de la CCEPC*. Ed. Coordinadora de Centres d'Estudis

JAUMANDREU, Maurici. *Olor de pólvora*. Onze testimonis de la lluita antifranquista. Ed. PPM, 2007.

MARCOS, Ana. *Decidme como es un árbol*. Ed. Umbriel-Tabla rasa 2008.

MARTÍN RAMOS, J. L., PERNAU, G. *Les veus de la presó*. Ed. La Campana. 2003.

NÚÑEZ, Miguel. *La revolución y el deseo*. Ed. Cahoba 2008.

PARRAMON, Clara i CAMÓS, Joan. «Crisi del franquisme, associacionisme i moviment ciutadà a l'Hospitalet de Llobregat» a *Franquisme i transició democràtica a les terres de parla catalana*, Actes del 2n Congrés de la CCEPC. Ed. Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana 2001.

PAGÉS, Pelai. *Franquisme i repressió: la repressió franquista als països catalans (1939-1975)*. Universitat de València 2004.

SANTACANA, Carles. *Victoriosos i derrotats. El franquisme a l'Hospitalet 1939-1951*. Ed. Centre d'estudis de l'Hospitalet-Abadia de Montserrat. 1994.